

ČEŠKI LATINISTI I NJIHOVO MJESTO U ČEŠKOJ KNJIŽEVNOSTI

Uvod

Udio latinista u češkom književnom životu mijenja se tijekom onih desetak stoljeća u kojima se razvija češka književnost i češki latinizam prolazi kroz razne etape svoje prisutnosti: isključivo dominira u doba ranog feudalizma, za vrijeme vrhunske gotike ide paralelno sa stvaranjem na domaćem jeziku i izgradjenošću jezika pozitivno utječe na razvoj češkog jezika, povlači se u burnim godinama češkog reformnog pokreta na početku 15. stoljeća, da bi ponovno izbio u prvi plan u vezi sa širenjem humanističkih težnji. Dajući stoljećima mnogobrojne poticaje češkome književnom izrazu i izražavajući istodobno i nastojanja svojih stvaralaca, kao i naroda kojemu su oni pripadali, na jeziku šire međunarodne zajednice, češki je latinizam odigrao svoju posljednju ulogu još na početku narodnog preporoda, završivši tada u stvari svoje svestrano, korisno i vrijedno djelovanje u sklopu češke književnosti.

1 Latinizam pripremnog razdoblja češke književnosti

Pismenost u Čehu može se pratiti kontinuirano od g. 863, tj. godine dolaska Konstantina i Metodija u Veliku Moravsku. Prvo razdoblje, vezano za djelatnost solunske braće i njihovih djaka, u znaku je staroslavenskog jezika koji postaje liturgijski, dakle i književni, budući da su i u Čehu počeci pismenosti usko povezani s crkvom i njezinim potrebama. Međutim, kada se nakon rasapa Velike Moravske središte državnog života čeških plemena prenosi u Češku, koja je već otprije stajala pod kulturnim utjecajem Zapada, značaj staroslavenskog jezika ubrzo opada i na njegovo mjesto dolazi latinski, iako još tijekom 10. i 11. st. nastaju na staroslavenskom neki važni pismeni spomenici.

Boreći se uspješno sa staroslavenskim, latinski jezik postaje dominantan, pa čak jedini književni jezik Češke sve do početka 13. st., kada u književnost počinje prodirati češki. Pobjedom latinskog u liturgiji i kulturi uopće nestalo je opće razumljivosti liturgijskog jezika, te se stvorila određena pregrada između povlašćenog društvenog sloja – svećenstva – i neukog puka, a smanjio se također krug onih koji su se mogli koristiti pisanom riječi; međutim, s obzirom na opću nepismenost taj krug ionako nije bio velik.

Središtem književne djelatnosti na latinskom jeziku postaju samostani (prve je osnovao knez Boleslav II, koji je 973. osnovao i prašku biskupiju). U njihovim skriptorijima prepisuju se liturgijske knjige, zbirke crkvenih pjesama, propovijedi, spisi crkvenih autoriteta; knjižnice samostana i kaptola pune se literaturom čije čitanje podiže zahtjeve

českog svećenstva u odnosu na književni izraz i potiče njihovo stvaralaštvo.

Već od polovine 10. st. javljaju se pokušaji da se prevaziđe receptivnost ončasne literature i da se stvore bar relativno samostalna, izvorna djela. Za kulturne potrebe češke publike nastaje domaća latinska književnost. Najstarija sačuvana djela pripadaju hagiografskoj literaturi i posvećena su uglavnom domaćim svecima. Neka od njih rađena su prema starijim staroslavenskim legendama, što se odnosi prije svega na nekoliko legendi o knezu Václavu (ubijenom 935. g.) i njegovoj baki Ludmili (ubijenoj 921. g.). Najstarije od tih legendi napisane su ubrzo nakon smrti obaju svetaca u vidu historijskog pripovijedanja bez primjesa uobičajenih čudesa koja prate hagiografsku literaturu. To su legende *Fuit in provincia Bohemorum*, posvećena Ludmili, i *Crescende fide christiana* koja opisuje život i smrt kneza Václava, ubijenog od brata Boleslava.

Posebno mjesto među najstarijim latinskim legendama češkog podrijetla zauzima tzv. *Kristijanova* (*Christianus*) legenda *Vita et passio sancti Venceslai et sanctae Ludmilae, aviae eius* (kraj 10. st.), jer ne sadrži samo opis sudbine obaju svetaca, nego i nacrt povijesti početaka kršćanstva u Češkoj te misije solunske braće u Velikoj Moravskoj s naglaskom na kontinuitetu obiju zapadnoslavenskih država i na obrani prava slavenske liturgije u zemlji. Djelo je pisano veoma lijepim latinskim jezikom i stilom, vjerojatno pod utjecajem tzv. otonske renesanse. Oslanjajući se u prikazivanju života sv. Václava na legendu *Crescende fide*, postala je opet *Kristijanova* legenda izvorom iz kojega su crple kasnije legende *Oriente iam sole* i *Diffundente sole iustitiae radios* (pol. 13. st.).

Kasnije su nastale i legende o drugim češkim svecima. Osnivaču Sazavskog samostana sv. Prokopu, braniocu slavenske liturgije i pučkom čovjeku, posvećena je *Vita minor* (*Fuit itaque beatus abbas Procopius natione Bohemus*) iz početka 13. st. i *Vita maior* (*Beatus igitur Procopius*) iz početka 14. st. – predložak kasnije legende napisane na češkom jeziku. Biskup Vojtěch koji je poginuo šireći kršćansku vjeru među Prusima junak je pjesničke parafraze legende rimskog fratra Canaparija *Versus de passione sancti Adalberti* (kraj 11. st.). U misalima i brevijarima čeških svećenika sačuvane su lirske duhovne pjesme – himne i sekvence, a u 12. st. zabilježen je u jednom od brevijara benediktinki kod sv. Jurja na Hradčanima u Pragu i prvi trag nastanka srednjovjekovne drame u Češkoj: *Ordo ad visitandum sepulchrum*. Ova Svetojursko officium predstavlja već treću etapu u čitavoj Evropi omiljene scene o posjetu Kristova groba i originalno je u obradi obreda.

Stvaralaštvo čeških svećenika na latinskom jeziku dolazi do izražaja i u homiletici; češko podrijetlo u sačuvanim brojnim homilijarima odaju ponajviše propovijedi posvećene češkim svecima, uglavnom Václavu i Vojtěchu – npr. u Opatovičkom homilijaru iz polovine 12. st. Vrsni propovjednici bili su npr. biskupi u Olomoucu u Moravskoj,

Čeh Jindřich Zdík (+1150) i Englez Robert (+ poslije 1240) u čijim se homilijarima opažaju već utjecaji sholastike.

Latinski se jezik međutim afirmira i van crkve, kao službeni jezik na kojem se pišu različiti akti (sačuvan je npr. osnivački akt kaptola u Litoměřicima iz 11. st.), na latinskom su pisane zakonske odredbe čeških vladara, npr. *Decreta Bracislaw* g. 1039, koja spominje najstarija kronika, ili *Statuta ducis Ottonis* iz g. 1189.

Od svih vrsta češke latinske književnosti razdoblja ranoga feudalizma najviši je domet postiglo povjesničarstvo, jer pruža ne samo dragocjene podatke o prošlosti naroda nego sadrži i izrazite vrijednosti književnog izraza. Tragovi zanimanja za češku povijest nalaze se već u legendama iz 10. st., u nekrologijima i analima crkvi; međutim u prvim decenijama 12. st. javlja se istinski kroničar i stvaralac, dekan kaptola sv. Vida u Pragu i diplomat koji je u službi praških biskupa obišao susjedne zemlje, Kosmas (1045-1125). Ovaj je vrlo obrazovan svećenik pisao od g. 1119. sve do smrti svoje jedino poznato djelo: *Chronica Boemorum*, posvećeno češkoj povijesti od početka do g. 1125. Kosmas obraća pažnju prije svega na sudbinu vladajuće dinastije Přemyslovića i češke crkvene hijerarhije, bilježeći kronološki događaje, razlikujući izvore iz kojih je crpao, na "senum fabulosa relatio" i "vera fidelium relatio", i navodeći starija djela kojima se služio. Događaje opisuje zorno i upečatljivo koristeći obilato karakteristike pojedinih osoba i njihove dijaloge, priča na široko, ubacuje duhovite anegdote, izražava svoj osobni odnos prema ljudima, stilizira i dramatizira zbilju o kojoj priča, u kompoziciji odaje izvanredno poznavanje stare rimske i srednjovjekovne historiografije; ubacuje ili parafrazira brojne citate, razvijajući ih i slažući u nove veze i sklopove, koristi i sredstva rimovane proze, heksametre itd., upotrebljava i pučke izreke i poslovice koje prevodi s češkog, bilježi i niz čeških imena i druga bohemika.

Kosmino djelo ima za Čeha slično značenje kao za Franke *Historia Francorum* Grgura Tourskog ili za Ruse Nestorova *Povjest' vremennyh ljet*, a potaklo je i druge crkvene ljude na kroničarsko bilježenje događaja, npr. tzv. Kanonika Vyšehradskog (opisao godine 1126-1142), ili Fratra Sázavskog koji je pisao o zbivanjima u zemlji sve do 1162. g. Od mlađih povjesničara najbliži je Kosmi razinom svog pripovijedanja i stilskim vrednotama kanonik i notarius svetoviđskog kaptola Vincentius koji je nakon povratka sa velikog pohoda kralja Vladislava protiv Milana 1158. g. iznio niz zanimljivih podataka o životu u Češkoj i Italiji. Njegovu je kroniku nastavio opat premonstratskog samostana u Milevsku Jarloch (1165-oko 1230).

II Razdoblje vrhunske gotike

Od polovine 13. stoljeća a naročito u 14. stoljeću razvija se latinska književnost u Češkoj u konkurenciji sa stvaranjem na njemačkom i češkom jeziku. Češka je pod posljednjim Přemyslovićima postala jaka feudalna država i pod Karlom IV. jezgro obnovljenog rimskog carstva.

Porast značaja plemstva i njegovo zanimanje za književnost vodi do laicizacije književnosti, kao i do korišćenja narodnih jezika u njoj - prvo njemačkog, a odmah zatim i češkog. Dolazi do naglog razvitka različitih rodova književnosti, a raste i opća razina obrazovanosti u Češkoj. 1348. osnuje Karlo IV. u Pragu sveučilište - prvo u srednjoj Evropi.

Vjerska literatura toga doba bilježi niz novih duhovnih pjesama na latinskom jeziku; razvijenost liturgijskog pjevanja dokumentira npr. notirani troparij iz 1235. g. koji je dao napraviti za kaptol sv. Vída dekan Vít (+1271) ili stvaranje dominikanca Domaslava (Domaslaus) koji je svojim liturgijskim pjesmama iz poč. 13. st. pokrenuo čitavu pjesničku školu. Medjutim, ne razvija se samo duhovna lirika: Kolda z Koldic (+ između 1323-27) napisao je na zahtjev opatiće Kunhute za samostan sv. Jurja 1312. g. ritmičku rimovanu parabolu *De strenuo milite*, prikazujući Krista kao viteza koji se bori za ljudsku dušu protiv grijeha, te raspravu *De mansionibus coelestibus*. Sredinom istoga stoljeća nastaje u samostanu u Zbraslavu kraj Praga mistički spis *Malagrantum*. Oko 1320. napisane su legende o blaženom Hroznati i blaženoj Agnezi Češkoj kao podloga za njihovu kanonizaciju. *Visitatio sepulchri* u samostanu sv. Jurja popunjeno je četvrtom scenom koja prikazuje razgovor triju Marija s prodavcem masti. Iz 14. st. sačuvano je i nekoliko igara o tri Marije koje se pjevaju naizmjenično češki i latinski.

U samostanima i kaptolima nastala su i nova djela historiografske prirode. U Zbraslavu je fratar Ota počeo pisati potkraj 13. st. kroniku, odnosno legendu, u čast osnivača zbraslavskog samostana kralja Václava II. Svoje je zabilješke doveo do g. 1295. Njegovo je djelo nastavio Petr Žitavský, podrijetlom Nijemac, ali zagovornik čeških interesa. Njegova *Chronicon Aulae Regiae*, najznačajnije djelo te prirode nakon Kosme, sadrži opis događaja sve do 1338. i pisana je veoma profinjenim stilom, ukrašenim pjesničkim poredjenjima i rimovanim leoninskim heksametrima, sastavljenim na nekim mjestima u centone.

Istodobno nastaje i tzv. Drugi nastavak Kosme, skup ljetopisa koji se odnose na događaje između 1186. i 1283. g. Od njih su najznačajnija dva - o vladavini kralja Přemysla Otakara II. i o "zlim vremenima" poslije njegove smrti (1278. g.). Na Kosmu i njegove nastavljače nadovezao je svoje kroničarsko pričanje, služeći se i Zbraslavskom kronikom Žitavskoga, František Pražský (Franciscus Pragensis, + 1362).

Mnogo je poticaja daljem književnom stvaranju dao veoma obrazovan češki kralj i rimski car Karlo (Carolus) IV (1316-1378). Ne samo što je osnivanjem nadbiskupije (1344) i sveučilišta stvorio važne vanjske uvjete za kulturni razvoj zemlje, nego je potakao Beneša Krahice z Weitmile (+1375) da preradi kroniku Františka Pražskog, od talijanskog minorite Giovannija Marignole (+1358) zatražio da pokuša uključiti češku povijest u povijest svijeta; uz to je u pisanju velike kronike Příbírka Pulikave z Radenína (+1380), koja je trebala da pruži službeno tumačenje češke povijesti, i direktno suradivao. Sam je pak napisao zbirku

vjerskih traktata *Moralitates*, legendu o sv. Václavu, a prije svega svoje najznačajnije djelo - autobiografsku *Vita Caroli* koja pripada najboljim memoarskim djelima svoga doba jer ispoljava neuobičajen osjećaj za individualnu karakteristiku i iskreno opisuje Karlove uspjehe i nedaće.

Od prvorazrednog značaja za književnost bio je osnutak sveučilišta: sveučilište stvara obrazovanu publiku koja može pratiti češku i latinsku književnost, daje poticaj stvaranju djela za svoje potrebe a okuplja i moguće stvaraocce, od magistara do studenata. Proširenje broja čitalaca utječe i na promjenu latinski pisane književnosti. Osim još uvijek omiljenih legendi i duhovne lirike pojavljuje se i svjetovna lirika i svjetovna zabavna proza. Latinska književnost značajno djeluje na češki pisana djela; međutim, dok se češka proza tog vremena izživljava uglavnom u obradivanju različitih egzotičnih tema i u stvaranju zabavnog štiva za plemstvo i gradjanstvo, latinska književnost ispoljava interes za suvremenu problematiku vjerskog i praktičnog života.

Latinska književnost pod vladavinom "Oca domovine" Karla IV donosi osim molitava u stihu Alberta Praškog (*Albertus Pragensis*, +1397), sačuvanih u zborniku *Scala coeli*, i biografije istaknutih crkvenih dostojanstvenika, kao što su npr. *Vita venerabilis Arnesti*, životopis prvog praškog nadbiskupa Arnošta z Pardubic, što ga je napisao Vilém z Lestkova (+1369), ili *Vita venerabilis presbyteri Milicii* čiji je autor vjerojatno jedan od djaka ovoga vatrenog propovjednika.

Studenti novoosnovanog sveučilišta bili su česti stvaraoci latinskih ljubavnih pjesama (jedna od najboljih *lam vernalis amenitas* koristi originalno prirodne motive i naširoko opisuje ljepote djevojke), refleksivne i satirične pjesme (*O quantum sollicitor*, *Universi audiant*), a pisali su i makaronske pjesme, redjajući naizmjenično stihove na latinskom i češkom jeziku, te su na taj način povećavali šaljivo djelovanje svojih ras-kalašnih kompozicija (*Carmen praestet Deus coeli*).

Pojavljuje se i parodistička književnost koja se odnosi na suvremene događaje: npr. *Passio Pragensium Judeorum* koji detaljno opisuje pogrom na Uskrs 1389. u Pragu, ismijavajući Židove i kršćane, ili izvještaj o likvidaciji razbojničke bande 1401. *Passio raptorum de Šlapanic*.

Svjetovna proza pisana na latinskom donosi izmedju ostalog pripovijetku *Briselda*, stvarajući u sebičnom i bezosjećajnom liku naslovne junakinje pandan pokornoj, odanoj *Griseldi* iz omiljene priče o *Valteru i Griseldi*.

Viša razina znanosti uvjetovana postojanjem sveučilišta odražava se u stvaranju raznih znanstvenih priručnika i objavljivanju komentara uz djela koja su se tumačila na sveučilištu.

Bartoloměj z Chlumce (*Claretus de Solencia*, + 1379) pisao je priručnike iz medicine, prirodoslovnih nauka, astronomije, gramatike i teologije i prihvatio se i široko zamišljenog pokušaja stvaranja češke znanstvene terminologije. Latinskim je stihovima objašnjavao postojeće češke

pojmove a stvarao i nove u tri svoja djela: Vokabular gramatický, Bohemár i Glasár (najveći koji u 2688 stihova objašnjava 7000 riječi).

Jenek z Prahy je sastavio komentare uz Aristotelova djela, Gotšalk (Oscalco) z Pomuku tumačenje djela Petra Lombarda Libri sententiarum IV, Michal Pražský napisao je 1387. opsežan spis o vladavini knezova (De regimine principum), dok je jedan benediktinac, vjerojatno Jan z Holešova (Joannes Holleschoviensis, +1436) napisao osim rasprave o Badnjem danu (De VII consuetudinibus popularibus in vigilia Nativitatis Christi) i opsežno latinsko tumačenje staroslavenske pjesme češkog podrijetla Haspodine, pomiluj ny, koja potječe iz 10. st. i pjevala se kao svečana pjesma prilikom krunidbi i ratnih pohoda.

Medju najznačajnije latiniste ovoga prvog "zlatnog" vijeka češke književnosti spadaju pored samoga cara Vojtěch Raškův z Ježova (+1388) profesor a 1355. i rektor sveučilišta u Parizu, u međunarodnim razmjerima priznat teolog koji je, iako priznavajući autoritet crkve u teološkim pitanjima, nastojao da prema suvremenim pitanjima sačuva kritičan odnos i samostalan pogled, oštrouman teoretičar i bistar polemik i cijenjen govornik, koji je svojom "groznom pameću i zadržljivim pamćenjem" ulijevao poštovanje suvremenima u inozemstvu i kod kuće, gdje je bio poznat i kao rodoljub. Njegove Apologije sadrže polemike s nadbiskupom Janom z Jenštejna (1350-1400) koji je za razliku od kritički rezerviranog Raškova bio pun zanosa, pisao iz unutarnje potrebe i prilično impulzivno, zalažući se u teoriji i praksi za obnavljanje prvobitne jednakosti svih ljudi. Od njegovih rukopisa, pored liturgijskih pjesama, sačuvane su rasprave i razmišljanja De bono mortis, De fugiendo saeculo, Quod nemo laeditur nisi a se ipso i Miracula beatae Mariae Visitationis.

Treća je značajna ličnost češkoga latinizma Karlova doba Matěj z Janova (1350-1393), pariški djak, prvi veliki teoretičar vjerske i socijalne reforme u Češkoj. U nizu traktata sakupljenih u knjizi Regulae Veteris et Novi Testamenti (dovršenoj 1392) razvija misao da je Kristov zakon prva i općevažuća, jedino nužna i za spas dovoljna istina sve nauke i života kršćanskog, te da je potrebno razlikovati pravo i lažno kršćanstvo.

Na teoretsko opredeljenje Matěja iz Janova djelovale su po njegovu povratku iz Pariza 1381. g. misli Jana Miliča (Milicius) z Kroměříže (+1374), koji je odrekavši se po primjeru njemačkog propovjednika Konrada Waldhausera (koga je u Prag pozvao Karlo IV) svih crkvenih funkcija i prihoda, postao pučki tribun u službi reforme crkve i društva. Djelovao je više svojim zanosnim češkim, latinskim i njemačkim propovijedima nego latinskim spisima (postila Abortivus, izbor tuđih homilija Gratiae Dei i mističan spis o bliskom smaku svijeta Libellus de Antichristo), zato ga smatraju i "ocem češke reformacije", jednim od prethodnika Jana Husa. Pod njegovim utjecajem je i laik Tomáš Štítný ze Štítného

(1333 - između 1401 i 1409) prvi pisao o teološkim problemima sa laičkog stanovišta i na češkom jeziku.

III Husitizam

Tijekom vjerskih i društvenih previranja i sukoba reformne Češke s Evropom dolazi i u književnosti do bitnih promjena: mijenja se ne samo odnos prema funkciji književnosti (u središtu zanimanja nalaze se vjerska pitanja i s njima povezani problemi socijalne strukture društva, pa u prvi plan izbija duhovna pjesma, traktat, kronika, a povlači se zabavna književnost), nego i odnos prema dva jezika na kojima nastaju djela češke književnosti: češki jezik u ovom periodu dominira iznad latinskog, postaje i diplomatski jezik, a kod radikalnih husita osvaja i liturgiju. Smanjuje se i broj latinskih škola, zamjenjuju ih češke škole. Ipak se latinskim jezikom služe oni pisci reformne teološke literature koji žele svoje ideje izraziti jezikom razumljivim i čitaocu izvan Češke, ili pak pripadnici manjine protivne husitima, čiji je odnos prema latinskom drukčiji.

Latinskim se služi u mnogim djelima i najznačajnija ličnost ovoga razdoblja, ličnost koja mu je dala i ime, Jan Hus (oko 1371-1415), profesor sveučilišta u Pragu, teolog i propovjednik, borac protiv mračnoga tadašnjeg crkvenog i društvenog života, pisac koji je svojim češkim tekstovima udario temelje novom obliku književnog izraza namijenjenog najširim slojevima. Prvim njegovim djelima, namijenjenim studentima, pripadaju komentari *Super canonicas* (1404-05), *Super quattuor Sententiarum* (1407-09, uz djelo Petra Lombarda), *Ennarratio psalmodum* (1405-07), spis *De corpore Christi* i napokon *De sanguine Christi* koji rascrikava jedno tobožnje čudo. Latinski Hus piše i osnovu svojih čeških propovijedi (*Collecta*, 1405; *Dicta de tempore*, 1407-08; *Sermones de sanctis*, 1407-08; *De tempore*, 14-8-09; *Quadragesimale*, 1410; *Sermones in Bethlehém*, 1410-11). Njegove propovijedi na svećeničkim sinodima bile su naravno latinski i govorene (npr. *De arguendo clero*, 1408). Pošto je 1409. g. kralj Václav IV preinačio odnos glasova stranaca i Čeha na sveučilištu u korist reformne češke strane, postao je Hus rektor i širio je dalje svoje ideje o "božjem zakonu" kao apsolutnoj društvenoj etičkoj normi, pripremivši npr. i kvodlibetnu disputaciju i napisavši za nju uvodnu kvestiju. Zbornik *Quodlibet* (1411), ispunjen oštrom kritikom crkve, pripada najznačajnijim dokumentima Husova ondašnjeg djelovanja. Hus je ubrzo došao u sukob s crkvenim vlastima, te je morao da se brani od svojih protivnika (*Contra predicatorem Plznensem*, 1411; *Contra Palecz*, 1413; *Contra Stanislaum de Znoyma*, 1414; *Contra octo doctores*, 1414). U smislu svoga nastojanja da se crkvena praksa vrati prvobitnim kršćanskim idealima borio se Hus i protiv prodaje indulgencija (*Questio de indulgentiis*, 1412; *Contra bullam Papae*, 1412). Jedno je od najznačajnijih djela J. Husa i spis *De ecclesia*, u kojem, polazeći od nekih misli Johna Wycliffa, razvija teoriju o nevidljivoj crkvi, te *De sex erroribus* (1413) čije sentence sadrže jezgro Husovih misli

o bitnim pitanjima vjere i odnosu između vjere i života, dakle između srednjovjekovne teorije i prakse.

Doba Husova djelovanja ispunjeno je ideološkom borbom koja se vodi kako na sveučilištu tako i izvan njega pomoću latinskih traktata. Pored Husa su se tu kao reformni mislioci istakli Jeronym Pražský (+1416), magister artium liberalium u Parizu, Kölnu i Heidelbergu, autor duhovnih pjesama i satiričnih kompozicija, propagator Wycliffovih misli npr. u završnom govoru u Quodlibetu 1409. g. *Recommendatio artium liberalium*, koji je slično kao Hus od koncila u Konstanci proglašen heretikom i spaljen na lomači, te Jakoubek ze Stríbra (*Jacobellus*, +1429), koji u svojim latinskim traktatima, npr. *Salvator noster* ili *De communione parvulorum* (prije 1420), brani neke novitete što su ih sljedbenici Husovi uveli u vjersku praksu (npr. utrakvizam). Na suprotnoj je strani stajao Štěpán Pálec (+ poslije 1422), u početku pristaša Husov, kasnije protivnik njegovih ideja (traktat *De ecclesia*) ili prior kartuzijanskog samostana Štěpán z Dolan (+1421) koji je kritizirao Husovo i Wycliffovo rezoniranje o poslušnosti u djelu *Antihus* (1412), a Husovu je nauku napao i duhovitom polemičkom raspravom *Dialogus volatilis inter aucam et passerem* (1414), kao i u pismima knjige *Liber epistolaris ad Hussitas* (1417). Na latinskom su pisane i parodije, npr. protuhusitska *Missae Viklefiana*, ili satire, kao *Sermones ad Bohemos*, koja poziva na fizički obračun s pristašama reforme.

Nakon spaljivanja Jana Husa nastaje niz čeških i latinskih pjesama u čast Husovu, naročito pošto ga je sveučilište u Pragu proglasilo svecem. Pjesma *Pange, lingua, gloriosi proelium certaminis aponasa*, slaveći Husa, poznatu crkvenu himnu Tome Akvinskog. U najznačajnijem zborniku husitskih pjesama, tzv. *Jistebničkom kancionalu*, sačuvano je pored niza čeških pjesama i nekoliko njih spjevanih na latinskom. O Husovu boravku u Konstanci i njegovu hrabrom ponašanju pred crkvenim sudom napisao je jedan od njegovih pratilaca Petr z Mladoňovic (+1451), *Relatio de magistri Joannis Hus causa in consilio Constantiensi acta*, a na sličan je način dao obavijest i o sudbini drugog od pogubljenih čeških reformatora: *Narratio de M. Hieronymo Pragensi*.

Za vrijeme husitske revolucije i borbi Husovih sljedbenika protiv križarske vojske biju se bitke ne samo na bojnopolju nego i u teoriji. Jedan od ideologa radikalne (taborske) stranke, Mikuláš Biskupec z Pelhřimova (+1459) piše *Confessio Thaboritarum* i skup obrana husitske ideologije *Chronicon sacerdotum Taboriensium* (poslije 1430); vodja sirotinje u praškom Novom Gradu Jan Želivský (ubijen 1422) izražava svoje ideje u dvjema latinskim postilama. Jan z Příbramě (+1448), jedan od vodećih predstavnika umjerene (praške) struje među husitima, iznosi svoje poglede između ostalog u latinskim spisima *De professione fidei et errorum revocatione* (1430) i *Apologia* (1431), Ondřej z Brodu (+1427) obavještava svijet o uzrocima nastanka husitizma. Anonimne latinske satire protiv kralja Sigmunda, omraženog neprijatelja češke reforme i jednog od krivaca Husove smrti: *Satira regni Bohemiae in regem Hungariae Sigismundum* i *Corone regni Boemie satira in regem Hungariae Sigismun-*

dum i Corone regni Boemie satira in regem Hungariae Sigismundum postale su predložak i za čuvene češke optužbe kralja i koncila, sačuvane u tzv. Budyšínskom rukopisu.

Najznačajnije književno djelo ovoga je razdoblja svakako *Carmen insignis Coronae Bohemiae* (1431), čiji je autor Vavřinec z Březové (1370-1437) u njoj savršenim stihom, sa mnogo rodoljubnog zanosa, s brátkom ironijom i prožet čežnjom za mírom opisao bitku kraj mjestá Domažlice, gdje su husiti potukli križarsku vojsku skupljenu protiv njih u čitavoj Evropi. Isti je pisac počeo pisati i kroniku svijeta (*Chronicon*), ali je nije dovršio, opisavši tek detaljno revolucionarne događaje godina 1414-22.

Polemička teološko-politička literatura ponovno cvjeta u doba vladavine "husitskoga kralja" Jiříja z Poděbrad (1448-1471), suvremenika i protivnika Matije Korvina, izražavajući podijeljenost naroda na razne vjerske struje. Vodeća je ličnost toga doba političar i diplomat, propovjednik i od pape nepriznati nadbiskup u Pragu Jan Rokycana (prije 1397-1471), bliski suradnik kralja i šef husitske misije na koncilu u Baselu gdje je potvrđen češki utrakvizam. Borio se za jedinstvo češke utrakvističke crkve i protiv papinske politike koja je osporavala rezultate sporazuma u Baselu. Pored niza čeških propovijedi, čiji su tekstovi sačuvani u postilama, napisao je i mnogo polemičkih spisa na latinskom (npr. *De existentia corporis Christi*).

Situacija u zemlji, sukob s papom, diplomatska nastojanja Rokycane i čitava politika kralja izazivala je stalno brojne polemike.

S katoličke je strane npr. Jan Papoušek z Soběslavé kritizirao prilike u Češkoj u raspravi *Querelae de motibus Bohemiae*; Prokop z Plzně se okomio na situaciju u spisu *De malo regimine* i zajedno s Václavom z Krumlova u traktatu *Hii sunt excessus circa venerabile sacramentum eucharistiae communis*. U svim ovim tužbama, kao i u književno zanimljivom anonimnom dijalogu *Tractatus cuiusdam catholici*, ocrtan je i kraljev suradnik i savjetnik Rokycana najcrnjim bojama. Protiv utrakvizma i politike kralja borio se i Hilarius Litoměřický (1412-1468) objavivši nakon teološke disputacije 1465. g. spis *Tractatus catholicus triumphalis*. Zajedno s Rokycanom borio se protiv zagovornika papinske i "gospodske" politike njegov sufragán Martin Lupáč (+1468). Pored drugih djela napisao je nakon ukidanja baselskih kompaktata od strane pape temeljitu polemiku *Contra papam*.

Teološko političke polemike koje su pratile čitavo doba vladavine Jiříja z Poděbrad odražavale su se i u suvremenim aktualnim pjesmama na češkom i latinskom jeziku; od latinskih npr. *Heu, caput nostrum cecidit* žali da kralj Ladislav nije stigao da se osveti husitima, *Omnes Christocolae* ispunjena je žalostu što je Jiří postao češki kralj. Nekoliko latinskih pjesama opisuje različite ratne događaje. Katolički pisci su se koristili i parodijom na čuvene himne: B. de Marochis je napisao *Hymnus de profligatione Victorini Bohemi* i valjda isti pisac i *Hymnus*

in processione victoriae de Turcis et Bohemis profligatis, poistoveću-jući utrakvističke Čehe s "nevjernim" Turcima koji su 1453. osvojili Curigrad.

Dok se kraljeva kancelarija služila češkim kao službenim jezikom, pisma i spisi namijenjeni inozemstvu pisani su dakako na latinskom. Među značajnima su politički manifesti njemačkog državnika, humanistički obrazovanog pravnika koji je 1466. postao kraljev savjetnik za vanjske poslove, Řehoř z Heimburka (+1472). U svome je Kladskom manifestu (1466) Řehoř branio kraljevu politiku protiv Matije Korvina, godina dana kasnije je pak objelodanio svoju čuvenu Apologiju. Njegovi govori, njegova pisma pripadaju prvim dokumentima humanističkog govorničkog umijeća u Češkoj, a istakli su Jiříjevu vladarsku kancelariju na nivo najnaprednijih vladarskih kancelarija u Evropi. Za Jiříja je radio i katolički pisac židovskog podrijetla Pavel Žídek (Paulirinus, 1413-1471) koji je na latinskom napisao enciklopediju Liber viginti artium, i savjetnik Antonio Marini iz Grenobla (de Gratianopoli) koji je naučio češki i na češkom napisao prvi češki ekonomski spis, dok je na latinskom po svoj prilici on formulirao pismo kralja Jiříja evropskim vladarima s prijedlogom za osnivanje organizacije evropskih država koja bi mirovnim putem rješavala sve sporove među državama, spriječila Turke u najezdama i indirektno ograničila papinski utjecaj u evropskoj politici. U pravnu literaturu toga doba spada i temeljit priručnik pisara Prokopa Praxis cancellariae (1452), zasnovan na Prokopovoj praksi u praškom Navom Gradu i na teoriji koju je predavao na sveučilištu, kao i njegov češko-latinski priručnik za izradu akata i listova Ars dictandi.

Na području prirodnih znanosti te medicine istakla su se dvojica sveučilišnih profesora: Křišťan (Christianus) z Prachatic (1366-1439), prijatelj Jana Husa, koji je osim teološka polemičkih radova pisao i rasprave o liječenju različitih bolesti, važio kao stručnjak u liječenju kuge, a njegov je Herbarij cijenjen i izvan granica zemlje i njegovi su spisi s područja zvjezdoznanstva pridonijeli nastanku astronomije kao znanosti. Jan Ondřejov zvaní Šindel (1345-poslije 1456) bio je u svijetu priznat kao astronom, budući da je u svojim djelima pokušavao samostalno pristupiti problemima. Njegova opažanja i proračune kao i tablice kretanja planeta, izračunate za meridijan Praga, koristili su još nakon 200 godina praški astronomi Tycho de Brahe i Jan Kepler.

IV Humanizam

Novi poticaji općem razvitku češke književnosti na latinskom jeziku daju humanističke tendencije u evropskoj kulturi koje dopiru u zemlju već za vladavine Jiříja z Poděbrad. Već onda piše Jan z Rabštejna (1437-1473) svoj Dialogus (1469), fiktivni razgovor četvorice plemića u kojem pisac kritizira papinu odluku da krene protiv Jiříja s vojskom i zalaže se za vjersku trpeljivost, pretpostavljajući vjeri huma-

nost i razumijevanje. Međutim, ovo jedno od najboljih djela češkog latinizata ostalo je usamljeno čitavu jednu generaciju, jer tek s dolaskom Jagelovića (1471) na češko prijestolje i ponovnim uspostavljanjem prekinutih veza češkog kraljevstva sa svijetom otvaraju se veće mogućnosti prodiranja poticaja sa strane. Humanističke težnje iz početka nalaze odjeka pretežno u aristokratskoj sredini, i to uglavnom katoličkoj, jer utrakvisti ponajviše zaziru od onoga što dolazi iz katoličke Italije. Ipak se već od 50. godina 15. st. stvaraju grupe pristaša humanizma u kojima najprije prevladava pasivno upoznavanje djela stranih pisaca, proučavanje antičkih klasika, te korespondencija s istomišljenicima izvan zemlje. Tek kasnije, a naročito u krugu oko kraljevske kancelarije, počinje i izvorno stvaranje u duhu humanizma.

Tu se istakao Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic (1461-1510), koji je studirao u Bologni, djelovao kratko vrijeme u kraljevskoj kancelariji u Pragu a zatim u Budimu, obišao čitavo Sredozemlje, ali je najveći dio života proveo na svome imanju, prateći živo sve vidove tadašnjeg života od vjerskih sukoba do novih otkrića na području fizike ili geografije; okružio se knjigama antičkih i humanističkih pisaca a dopisivao se s prijateljima u zemlji i izvan nje, gajeći vrhunsko epistolarno umijeće. Njegovo djelo obimno je i mnogostrano, a iako je isključivo pisano latinski, tematski je prilično povezano s priilikama u zemlji. Pjesme spjevane većinom u heksametrima ili elegičnom distihu, odnose se kritički na zbivanja u zemlji i u svijetu: *Carmen heroicum ad Imperatorem et Christianos reges de bello Turcis inferendo* poziva vladare na rat s Turcima, *Ad sanctum Venceslaum satira, in qua mores procerum et popularium patriae suae reprehendit* (1489) kritizira suvremene prilike i ponašanje plemstva, slično u prozi *De situ Pragae et incolentium moribus*; rezignacija i pesimizam aristokratskog humaniste koji se nalazi u sukobu sa svojom okolinom, obilježava razmišljanja *De miseria humana* (1495) i *De avaritia* (1499). Hasištejnský je došao u sukob i sa svojim ranijim prijateljem Viktorinom Kornelom ze Všehrd, koji se zalagao za tzv. nacionalni humanizam: da se u duhu humanističkih težnji piše o domaćim stvarima domaćim jezikom i odbacio pravac kojim je pošao Hasištejnský.

Drugi centar humanističkog latinskog stvaranja razvio se u Moravskoj u Olomoucu oko tamošnjeg biskupa Stanislava Thurza (1496-1540). Thurzo se dopisivao s Erasmom Rotterdamskim, Augustin Olomoucký (1467-1513) vodio bogatu korespondenciju s eminentnim liječnikom i teologom Janom Černim (1456-1530) napadajući u njoj na neizbirljiv način između ostalog novoosnovanu vjersku sektu *Jednota bratrská (Unitas fratrum)* kojoj je i Černý pripadao. Augustin je posvećivao pažnju i pitanjima poezije (*Dialogus in defensionem poetices*, 1493) i sastavljanju pisama (*De modo epistolandi*, 1495). Istom problematikom bavio se i Racek Doubravský (Dubravus, +1548) u djelu *Libellus de componendis epistolis* (1501) koji je pokušao da obradi i historiju čeških Amazonki u spisu *Vlastae Bohemicae historia*, dok se Jan Skála z Doubravky (Dubravius, 1486-1553) među humanistima pročitao latinskim prepjevom staročeškog Novog savjeta od Smila Flaške, nazvavši ga *Theribulia* (1520). Dubravius se bavio i privrednom problematikom - objavio je dje-

lo De piscinis (1547), a i poviješću svoje zemlje: njegova *Historia regni Bohemiae* (1552) čitala se i izvan Češke. U inozemstvu je djelovao i bio je cijenjen kao vrstan poznavalac i izdavač starih klasika Zikmund Hrubý z Jelení (Gelenius, 1497-1554) koji je u djelu *Lexikon symphonum* (1537, 1544) na humanistički način usporedio latinski, slavenski, grčki i njemački jezik, tražeći njihove međusobne odnose. Slavenski je jezik stvorio od mješavine češkog i hrvatskog. Magister Václav Písecký (1482-1511) širio je humanističke ideje na sveučilištu, prvi u Češkoj prevodio s grčkog, zalagao se za nacionalni humanizam. Njegova latinska korespondencija s prijateljima zauzima značajno mjesto u humanističkoj epistolografiji i sadrži i književnu obradu piščevih polemika o vjerskim i filozofskim pitanjima.

Latinski humanisti u Češkoj u cjelini posredovali su značajno u upoznavanju klasične književnosti koju je srednji vijek zanemario, pružali su primjer novog načina razmišljanja i dotjeranog izraza i na taj su način uvjetovali i brz i veoma značajan razvitak humanističkog stvaranja na češkom jeziku čiji je inicijator bio Viktorin Kornel, a do kojeg je došlo naročito od 30. godina 16. st. i koji je trajao sve do kobne bitke 1620, koja je značila opći prekid kulturnog razvoja zemlje. U ovom se periodu naprotiv - poslije smrti Hasištejnskog - smanjuje značenje humanističkog latinizma, jer u njemu književno stvaranje postaje više izraz umijeća stečenog školskom spremom i zabava, dok stvarnih izvornih vrijednosti nema mnogo.

Poezija se kreće uglavnom u krugu vjerskih i povjesnih tema, pisci pišu pjesme koje slave pojedince, gradove i zemlje, svadbene čestitke u stihu i sl. Tip je ovakva pjesnika bio npr. Matouš Kolín z Chotěřiny (Collinus, 1516-1566) koji je pored nastavničkog zanimanja najviše pažnje posvetio studiju, tumačenju i izdavanju klasika. Nije se ograničavao na rimske pisce, nego je preveo na latinski i protumačio i Homerovu *Ilijadu*. Pisao je priručnike i udžbenike, organizirao predstave dramskih djela latinskih pisaca i biblijskih igrokaza, spjevao niz prigodnih pjesama, uglavnom duhovne prirode, komponirao melodije na svoje i tuđe tekstove, a napisao je i vjersku povijest Češke *Vera narratio de statu religionis in Bohemica gente*. Zajedno sa Tomášom Mitisom Limuzskim (1523-1591) uredio je najpoznatiji zbornik latinskih pjesama čeških humanističkih pjesnika okupljenih u "*Sodalitas literaria*" oko mecena Jana starijeg Hodějovskog z Hodějova (1496-1566): *Farragines poematum* (u 4 knjige 1561-62).

U narednoj generaciji latinskih pjesnika David Crinitus (1531-1586) bavio se povijesnim i vjerskim temama i obradio kroniku prijestolnica; poezijom i znanostju kao i prevodjenjem s grčkog na latinski istakao se Petr Codicillus z Tulechova (1533-1589); profesor i rektor sveučilišta Jan Campanus Vodňanský (1572-1622) je osim obimna pjesničkog opusa u kojemu se nalaze prepjevi psalama, kompozicija o požarima Praga (*Praga Phoenix*, 1617), povijest Češke u stihu (*Cechias*, 1616) i pripovijedanje o događajima iz turske povijesti *De Turcicorum tyrannorum ... descriptio* (1597), napisao i nekoliko proznih djela te dramu

iz češke povijesti *Bretislaus, comoedia nova* (1614). Jiří Carolides je obradio biblijsku priču o Joni (1587), Jan Aquila z Plavče (+ poslije 1587) napisao dramu o Tobiji (*Tobaeus*, 1569), najznačajniji među katoličkim pjesnicima Jiří Barthold Pontanus z Breitenberka (z. 1614) posvetio se hagiografiji (*Vita Hroznatae* i sl.), polemičku poeziju je pisao za vrijeme svoga putovanja zemljama Evrope Pavel Litoměřický z Jizbice (+1607) i sakupio ju je u zbirku *Periculatorum poeticorum partes tres*.

Proza se usredsređuje na govorničko područje i nosi prigodno obilježje: tiskaju se razni panegirici, memoari, opisi krunidbi kraljeva, svečanosti, a tu pripada i omiljena epistolografija. Češkom političkom i kulturnom poviješću bavio se Prokop Lupáč z Hlaváčova (1530-1587); u svome je *Historijskom kalendaru* (*Rerum Bohemicarum ephemeris sive Kalendarium historicum*, 1584) prikupio niz vrijednih podataka iz starijih kronika te privatnih izvora, zaduživši i povijest književnosti zaoblješkama o književnom životu svoga doba. Matyáš Borbonius z Borbenheimu (1566-1629) je pored pjesama pisao i dnevnike u kojima je ocrtao svoj put u Basel, a iznio je i svoje patnje nakon bjelogorskog poraza češke staleške vojske od Habsburgovaca 1620. g.

Medju znanstvenicima su se pored stranaca koji su (naročito u doba vladavine Rudolfa II) djelovali u Pragu (Tycho de Brahe, Johannes Kepler, Georg Agricola) istakli: astronom i geograf Tadeáš Hájek z Hájku (*Nemicus*, 1525-1600), u mladosti pjesnik iz kruga Hodějovskog, Slovak Jan Jessenius (1566-1621) anatomskim spisima, nastalim na osnovi obdukcija koje je prvi vršio u Pragu, te Jan Kocín z Kocínétu (1543-1610) koji je u djelu *Joannis Bodini Nova distributio iuris universi* (1581) tražio nove metode u izučavanju i tumačenju prava. Adam Zalužanský ze Zalužan (1555-1613) objavio je opsežan botanički spis *Methodi herbariae libri tres* (1592). Slovak Vavřinec Benedikt z Nudožer (1555-1615) polazeći od temeljitog poznavanja češkog jezika, uključujući i dijalekte kojima se govorilo u Moravskoj i Slovačkoj, napisao je latinsku gramatiku *Grammaticae Bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae... libri duo* (1603), dok je vodeća ličnost kulturnog života tadašnjeg doba, magister sveučilišta, tiskar, pisac, popularizator znanosti te organizator književnog života Daniel Adam z Veleslavína (1546-1599), koji je svojim preradivanjem stranih djela podigao češki jezik na zavidnu razinu, objavio temeljita leksikografska djela: *Nomenclator tribus linguis* (1586) te *Silva quadrilinguis* (1598). Bar jednim svojim djelom ulazi medju latiniste i vodeća ličnost "Češke braće", teolog, biskup, prevodilac *Novog zavjeta* na češki, borac za kulturnu aktivnost ove značajne češke crkve, autor češke gramatike, spisa o glazbi i pravilnom propovijedanju Jan Blahoslav (1523-1571); to je spis *Summa quaedam brevissima... de Fratrum origine et actis* (1556) u kojem iznosi dosadašnju povjest svoje crkve, polemizirajući s Matijom Vlačičem kojega je 1556. g. posjetio u Magdeburgu. Jednu je latinsku knjigu (*Circulus horologii Lunarís et solaris*, 1616) objavio i vodja češkog ustanka protiv Habsburgovaca 1618-20 Václav Budovec z Budova (1551-1621),

inače vrstan poznavalac islama i autor Anti-Alkorana, sjajan govornik i političar, jedan od dvadesetšesetorice koji su nakon poraza češkog ustanka pogubljeni 1621. g.

V Vladajuća protureformacija

Drugi "zlatni vijek" češke književnosti nasilno se prekida nakon 1620. g., jer kao posljedica habsburške pobjede nad češkom staleškom vojskom dolazi do prisižne masovne emigracije i zemlja gubi većinu svoga starog plemstva, građanstva i inteligencije, koji su uglavnom bili i stvaraoci i konzumenti književnosti. Cvijet je naroda otišao u inozemstvo i ovdje je, naročito prvih godina, dok je još trajanje tridesetogodišnjeg rata pružalo bila kakvu nadu za povratak, razvio grozničavu književnu aktivnost, objašnjavajući prije svega smisao sukoba. Ti su pisci za svoje zemljake pisali na češkom, ali za međunarodnu publiku, od koje su očekivali podršku, koristili su opet latinski.

Tako je npr. Ondřej Haberveš objavio 1622. u Haagu spis *Hierosolima restituta* i 1645. u Leydenu *Bellum Bohemicum*, Šimon Partlic (*Partlicius*) z Šprincperku iste godine *Mundus furiosus*, Samuel Martinius (1593-1639), pisac poredbene rasprave *Hussus et Lutherus* (1618), obavještavao je brojnim spisima protestante u svijetu o razvoju utrakvističke crkve u Češkoj te o nastojanjima praškog sveučilišta i u Wittembergu je držao akademske govore o patnji emigranata. Jakub Jacobaeus (+1660) je u Amsterdamu tiskao raspravu *Idea mutationum Bohemo-evangelicarum in florentissimo regno Bohemiae*, staleški je ustanak branio na međunarodnom foru spisom *Ecclesiarum evangelico-bohemicarum status modernus*, a po dolasku u Slovačku je 1627. posvetio Jurju Rákoczyju zbirku pjesama *Otti vernalis aegrisomnia*, nastojeći pridobiti njegovu podršku češkoj borbi. U Slovačku je emigrirao i latinski pjesnik Josef Heliades (+ nakon 1639), te Jiří Třanovský (*Tranoscius*, 1592-1637), autor *Odorum sacrum sive hymnorum ... libri tres* (1629), čiji je češki kancional postao osnovna knjiga pjevanja za slovačke evangelike.

Neki su od pisaca zasnovali svoju obranu češke stvari na temeljitijem proučavanju i tumačenju češke povijesti - na latinskom je napisao svoju obranu uređenja češke države prije bjelogorske bitke Pavel Stránský ze Zapské Stránky (1583-1657). Njegova je *Respublica Bojema* (objavljena 1634. u Leydenu) stekla veliki publicitet i postala je klasično djelo o češkoj prošlosti, pružajući mnogostrane podatke geografske, historijske, vjerske, pravne, privredne te upravne prirode i razmatrajući uzroke poraza. Djelo je izašlo u zbirci enciklopedijskih priručnika posvećenih zemljama Evrope koju su tiskali braća Elzeviri; za istu je zbirku Stránský napisao još pregledne informacije *Respublica Germanica* i *Respublica et status Regni Hungaricae*.

Medjutim, najvećom je pojavom ove emigrantske književnosti postao Jan Amos Komenský (*Comenius*, 1592-1670) koji predstavlja vrhunac i cjelokupne starije češke književnosti uopće. Postavši nakon stu-

dija u Herbornu i Heidelbergu nastavnik i upravnik škole te svećenik "Jednote", zanosio se golemim planovima čiji je cilj bio stvoriti češku nacionalnu znanost i pružiti narodu osnovna znanstvena djela. Svoj je veličanstveni program iznio u latinskom predgovoru *Ad eruditos gentis meae* kojim je pratio zamišljeno enciklopedijsko djelo *Theatrum universitatis rerum* (1616-18). Međutim, svoju zamisao enciklopedije nije ostvario zbog prilika koje su nastale u vezi ustanka i poraza 1620, a nije uspio objaviti ni rječnik *Linguae Bohemicae thesaurus*, jer mu je gradja koju je prikupljao 44 godine, izgorjela u emigraciji. U emigraciji je Komenský proveo većinu života, brinuo se tu kao posljednji biskup *Unitatis Fratrum* za pripadnike svoje crkve, vodio sve do vestfalskog mira borbu za promjenu rezultata kobne 1620. godine, pisao utješne spise za supatnike u emigraciji (npr. *Centrum securitatis*, 1633), stvarao duhovnu liriku na češkom i latinskom, objašnjavao značaj i povijest svoje crkve i njezina načela (npr. u *De bono unitatis et ordinis... ecclesiae Bohemiae ad Anglicanam paraenesis*, 1660), surađivao je na objavljivanju latinske verzije pregleda progona češke crkve *Historia persecutionum ecclesiae Bohemicae* (1648), objavljivao i svoje brojne propovijedi te priručnike vjerskog odgoja, sudjelovao u vjerskim sporovima (npr. s teologom Samuelom Maresiom, napisavši *De zelo sine scientia et charitate, admonitio fraterna*, 1669), sakupljao i prevodio na latinski različita proročanstva (npr. *Lux in tenebris*, 1657) i objašnjavao njihov nastanak (*Historia revelationum*, 1659), mnogo se zanosio idejom sveopćeg pomirenja među ljudima, crkvama i državama, nastupajući čak kao "anđeo mira" u istoimenoj poruci (*Angelus pacis*, 1667) i tražeći sjedinjenje čovječanstva (između ostalog u kvijetističkoj kontemplaciji *Unum necessarium*, 1668) i humanistički formulirajući poziv nacije (u djelu *Gentis felicitas*, 1654).

U vezi sa svojim ireničkim težnjama, ali i s planovima razvitka obnovljene češke države, bavi se Komenský čitavog života problemima odgoja i obrazovanja. Nastojao je da od pedagogije napravi znanstveni sustav i uz pomoć naučnih metoda otkrije i utvrdi pravila i zakone odgojnog rada i djelovanja. To je misao vodilja i njegova temeljnog djela *Didactica magna* iz 1638, koje je objelodanio u amsterdamskom izdanju svojih sveukupnih pedagoških djela *Opera didactica omnia* (1657). Cilj mu je cjelovito opće obrazovanje za svakoga, a primjerom treba da čovjeku služi priroda, proces naobrazbe treba da teče postupno, oslanjajući se na vlastito iskustvo djaka i zorna pomagala. Komenský je za potrebe nastave napisao i niz praktičnih udžbenika na češkom i latinskom jeziku, istakavši se prije svega djelom *Janua linguarum reserata* (1631) koje se temelji na ideji da istodobno s naukom o riječima i jeziku treba pružiti djacima i pouke o stvarima i pojavama svijeta, čovjeka i prirode. *Janua* je postigla ogroman uspjeh i, prilagodjena raznim jezicima, izlazila je sve do poč. 19. st. - ukupno blizu 250 izdanja. Još dulje upotrebljavan je drugi jezični udžbenik Komenskog: *Orbis sensualium pictus* (1658). Za pedagoške potrebe je Komenský napisao i dvije latinske drame: *Diogenes Cynicus redivivus* (igrana prvi put 1640) i biblijski igrokaz *Abrahamus patriarcha* (1641). Materiju iz *Janue*

je obradio i u vidu osam drama i stvorio ciklus *Schola ludus* (1654). Pitanjima jezika bavio se pisac i teoretski. Njegova *Linguarum methodus novissima* (1649) objašnjava kako treba savršenstvo latinskog jezika koristiti i u radu na unapređenju nacionalnih jezika.

Čitava didaktika Komenskog, čija se najvažnija djela iz svih razdoblja njegova djelovanja nalaze u već spomenutim *Opera didactica omnia* (1200 strana folija), uklapa se i u njegovu ideju pansofije koja bi osigurala zajednički odgoj čovječanstva u duhu istih misli i načela i spriječila na taj način sukobe i ratove. Osnove pansofijskih težnji sadrži između ostalog *Pansophiae prodromus* (1639), *Pansophiae diatyposis* (1643), *Via lucis* (1668), dok je pisac pojedina pansofijska djela samo djelomično uspio izraditi. U konceptu je ostala i zamisao velikog kompendija *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, koju je razradjivao od 1644. i od koje je stigao objaviti tek prve dvije knjige: *Panegersia* i *Panaugia*, dok su ostale (*Panorthosia*, *Pannuthesia*, *Pampaedia*, *Pansophia*, *Panglottia*) ostale ili u rukopisu ili tiskanje nije završeno zbog smrti autora. Ova je velika filozofska koncepcija zasnovana na uvjerenju da dolazi kraj svijeta i opća reforma ljudskog društva koju će izvršiti Krist s kojim treba suradivati te stoga izgraditi novu filozofiju, teologiju i politiku na zakonima općenitosti, jednostavnosti i dobrovoljnosti, na ukidanju svakog nasilja, na uspostavljanju opće harmonije za koju bi se brinuo ekumenski koncil.

Dok Komenský zadivljuje svijet svojim velikim koncepcijama, svrstavajući se njima uz Bacona ili Campanellu, u zemlji životari književnost pod strogim nadzorom isusovačkog reda, svedena na jednostranu vjersku propagandu, namijenjenu puku koji treba, makar nasilno, vratiti katoličkoj vjeri. Ova se literatura piše uglavnom na češkom jeziku, isusovci čak nastupaju kao iskreni rodoljubi i brane češki jezik protiv sve jače germanizacije. Latinski pišu isusovci samo drame koje izvode u svojim školama i koje obraduju različitu tematiku od biblijskih prizora preko komada o svecima do povijesnih drama i omiljenih alegorija što slave prijatelje reda. Od pisaca ovih tekstova najpoznatiji je Karel Kolčava (1656-1717) sa svoje 23 latinske drame koje je tiskao zajedno pod naslovom *Exercitationes dramaticae* (1705).

Najznačajniji je latinista ovoga razdoblja u zemlji isusovac Bohuslav Balbín (1621-1688). Pisao je pjesme, legende i književno-teoretska djela, mnogo je pažnje posvećivao kultu Bogorodice, u ono doba veoma proširenom (*Diva Vartensis*, 1655, *Diva Turzanensis*, 1658, *Diva Montis Sancti*, 1665). Međutim, uskoro dolazi do izražaja Balbínov interes za povijest Češke. Dugo je prikupljao gradju za studije o Karlu IV, ali je nju napokon poklonio drugom znanstveniku, objavivši 1664. samo biografiju Karlova prijatelja, nadbiskupa Arnošta. Godine 1677. uspio je, nakon sedmogodišnje borbe s nadležnim vlastima, objaviti *Epitome rerum bohemicarum*, djelo koje je na osnovi dubokog studija izvornog materijala prikazivalo prošlost Češke prije početka pro-
tureformacije. Zatim je pripremao zbir rasprava o Češkoj *Miscellanea*

historica regni Bohemiae - objavio deset svezaka (1679-1688), s mnogo vrijednog povijesnog materijala. Rodoljublje Balbínovo koje je dolazilo do izražaja i samim tim na kakav je način prikupljao i opisivao prošlost svoje zemlje najjasnije se očituje u njegovoj raspravi koja uspoređuje prijašnje stanje zemlje i domaćeg jezika sa suvremenim mrakom. Tu su raspravu, slično kao i posljednji svezak Miscellaneae - Bohemia docta, objavili tek na početku preporoda prvi češki prosvjetitelji, nazvavši je Dissertatio apologetica pro lingua slavonica, praecipue bohemica (1775). Balbín je ovom svojom vatrenom obranom postao, pored Komenskog, jedini pisac poslije 1620. koji je značajno utjecao na preporod.

Balbínov prijatelj, svećenik Tomáš Pešina z Čechorodu (1629-1680) je zamislio veliko djelo koje bi donijelo svestranu informaciju o Moravskoj, ali je uspio objaviti tek prvi svezak, posvećen ratovima od kojih je ova zemlja patila u svojoj povijesti - Mars Moravicus (1677). Na najezde Turaka reagirao je strastvenom i patetičnom poslanicom Ucallegon Germaniae, Italiae et Poloniae, Hungariae, flamma belli Turcici ardens (1663) u kojoj poziva Evropu na zajednički otpor. Napisao je i spis posvećen kaptolu čiji je bio član - sv. Vida u Pragu, Phosphorus septicornis (1673).

Za pitanja češkog jezika mnogo se interesirao Václav Jan Rosa (1620-1689), duhovni i galantni pjesnik; svojom je gramatikom i stilistikom Čechofečnost seu Grammatica linguae Bohemicae (1672) branio vrijednost svoga jezika, ali ga je istodobno i kvario, namećući mu neorganiske neologizme i ispoljavajući pretjerane purističke tendencije.

VI Preporod

Posljednji put dolazi do izražaja stvaranje na latinskom jeziku u Češkoj na početku češkog narodnog preporoda potkraj 18. i na početku 19. stoljeća, kada se češki prosvjetitelji, svjesni žalosnog stanja češkog jezika u koje je dospio za 150 godina kulturnog zatišja, ne usudjuju iz početka taj dijalektizmima i neologizmima iskvariti i zapušten jezik koristiti za pisanje svojih, uglavnom znanstvenih djela nego upotrebljavaju u tu svrhu ili njemački ili latinski.

Jedan od osnivača Societatis Scientiarum Bohemicae u Pragu (1770) Ignác vitez Born (1742-1791) poslužio se latinskim, pišući antiklerikalnu jozefinističku satiru Joannis Physiophili Specimen monachologiae, methodo Linnaeana (1783). Povjesničar Gelasius Dobner (1719-1790) je podvrgnuo oštrom kritičkom razmatranju omiljenu stariju Češku kroniku V. Hájeka i 1762-86. je objavio u šest omašnih tomova Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum latinski prijevod kronike i rezultate svojih historijskih istraživanja kojima je oborio Hájekov dvjestogodišnji povjesničarski autoritet. Osim toga tiskao je i Monumenta historica Boemiae (1764-85) i niz manjih rasprava. Mikuláš Adauctus Voigt (1733-1787) pisao je njemački i latinski djela iz područja numizmatike, povijesti i historije književnosti, npr. zbirku biografija Effigies virorum eruditorum

atque artificum Bohemiae et Moraviae (1773-75). Objavljivao je i zbornik *Acta litteraria Bohemiae et Moraviae* (1774-1783) u kojem je razmatrao različite književne spomenike od 14. do kraja 17. st., bavio se humanizmom i češkom reformacijom. Svoj je prilog u tom zborniku tiskao i František Faustín Procházka (1749-1809) - posvetivši ga novijim češkim latinistima: *De litterarum latinarum in Bohemia et Moravia restitutoribus commendatio*.

Najveća ličnost prve generacije čeških preporoditelja, Josef Dobrovský (1753-1829), objavio je na latinskom kritičku raspravu o navodnom rukopisu sv. Marka - *Fragmentum Pragense evangelii s. Marci, vulgo autographi* (1778) i druga manja djela, ali prije svega temeljno osnivačko djelo slavistike: *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (1822). Njegov prijatelj i prethodnik Václav Fortunát Durych (1735-1802) pročitao se raspravom o staročeškom prijevodu biblije *De slavobohemica sacri codicis versione dissertatio* (1777) i 1795. pokrenuo u Beču zajedno s Dobrovským *Bibliotheca slavica antiquissima dialecti communis et ecclesiasticae universae Slavorum gentis*. Drugi je suradnik Dobrovskog Josef Vratislav Monse (1733-1793) sastavio zbirku biografija moravskih biskupa *Infuatae doctae Moraviae* (1779). František Pubička (1722-1807) je objavio *Series chronologica rerum Slavo-Bohemorum ab ipso inde Slavorum in Bohemiam adventu usque ad haec nostra tempora* (1768) i *De antiquissimis sedibus Slavorum* (1777). Profesor matematike na sveučilištu u Pragu Stanislav Vydra (1741-1804) je pored *Historiae matheseos in Bohemia et Moravia cultae* (1778) objavio i *Epigrammata* (1804).

Kao što se vidi iz ovoga kratkog informativnog pregleda, češki latinizam predstavlja važan sastavni dio povijesti češke književnosti. Na kraju valja još samo napomenuti da se njegovo djelovanje nije ograničavalo na relativno veoma uzak krug klasično obrazovanih čitalaca. Pojedina djela češkog latinizma širila su se i izvan toga kruga: u srednjem vijeku prepričavanjem svećenika kao prevodilaca i interpretatora prvih djela pismenosti i književnosti nastalih na tlu Češke, kasnije - za vrijeme vrhunske gotike, husitskog pokreta i humanizma - pisanim i napose tiskanim prijevodima što su često u stopu pratili nastanak svojih latinskih izvornika. Danas je doduše niz latinskih djela prošlosti, kao uostalom i onih pisanih na domaćem jeziku, ostao tek predmet manje ili više intenzivnog zanimanja povijesničara književnosti; međjutim, značajna djela češkog latinizma i dan-danas privlače pažnju čitalaca, izlaze u prijevodima i novim izdanjima, a neka od njih - kao *Kosmina kronika* - odavno su postala i ostaju omiljeno štivo i širokoga kruga češke čitalačke publike.

Dušan Karpatský

Najvažnija literatura

Dějiny české literatury I-III, Praha 1959-61

Jaroslav Vlček, Dějiny české literatury I-IV, Praha 1892-1914; 1931, 1940, 1953, 1960

Jan Jakubec, Dějiny literatury české I-II, Praha 1929-34

Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, Praha 1957

Výbor z české literatury husitské doby I-II, Praha 1964

Rudolf Urbánek, Legenda tzv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských a václavských a její autor I-II, Praha 1947-8

Středověké legendy prokopské, Praha 1953

Jan Vilikovsky, Písemnictví českého středověku, Praha 1948

" Latinská poezie žakovská v Čechách, Praha 1932

" Latinská poezie v středověkých Čechách, čas. Bratislava 4, 1930

Próza z doby Karla IV., Praha 1938

Zdeněk Nejedlý, Dějiny předhusitského zpěvu v Čechách, 1904

F.M. Bartoš, Bojovníci a mučedníci, Praha 1939, 1946

" Světci a kacíři, Praha 1949

Václav Novotný - Vlastimil Kybal, M. Jan Hus. Život a učení I-V, Praha 1919-31

Josef Truhlář, Počátky humanismu v Čechách, Praha 1892

" Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II, Praha 1894

Josef Jireček, Hymnologia bohemia. Dějiny církevního básnictví až do XVIII. století, Praha 1878

Bohemia latina (ed. Karel Hrdina), Praha 1931

Antonín Truhlář - Karel Hrdina, Rukověť k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému v Čechách a na Moravě ve století XVI., I, Praha 1918

Co daly naše země Evropě a lidstvu, Praha 1939, 1940

Jan Máchal, Dějiny českého dramata, 1917, 1929

Jan Kvačala, Johann Amos Comenius. Sein Leben und seine Schriften, Praha 1892

Jan Václav Novák, Jan Amos Komenský. Jeho život a spisy, Praha 1932

Josef Hrabák, Že starší české literatury, Praha 1964

Rukověť humanistického básnictví I-III/A-M/, Praha 1966-69

Dušan Třeštlík, Kosmova kronika, Praha 1968

LES LATINISTES EN BOHÊME ET LEUR PLACE DANS LA LITTÉRATURE TCHÈQUE

En Bohême la littérature latine se développe dès la formation de l'État tchèque indépendant, vers la fin du IXe siècle. Dans la période préparatoire de la littérature apparaissent surtout des œuvres de caractère liturgique, des homélies, des légendes de saints tchèques (dont la plus importante est celle de St. Christian), mais déjà au début du XIIe siècle Kosmas, avec sa Chronique Tchèque, est à l'origine du développement de l'historiographie, genre qui se développera jusqu'à l'apogée du gothique, période où l'empereur et le roi Charles IV, écrivain très soigné lui-même, stimule considérablement la création littéraire. La fondation de l'Université crée des conditions pour l'élargissement du cercle des écrivains et des lecteurs, aussi bien que pour la laïcisation de la littérature: la poésie estudiantine apparaît, ainsi que la poésie satirique et la poésie d'amour, la prose avec des thèmes profanes, des écrits scientifiques, des manuels et des commentaires. Les polémiques que mènent les éminents latinistes sur les questions ecclésiastiques et sociales, préparent le terrain pour la réforme tchèque religieuse et sociale dont l'initiateur est Jean Huss. Son effort majeur est dirigé contre la domination profane de l'église et la déviation des idéaux bibliques. La littérature latine de la période hussite est en minorité par rapport à celle écrite en tchèque, et, comme cette dernière, est réduite aux œuvres de caractère religieux et théologico-politique, elle néglige les belles-lettres. Sous le règne de Georges de Poděbrady (deuxième moitié du XVe sc) et sur-

tout sous les Jagellons (jusqu'à 1526) un nouvel épanouissement de la littérature se produit sous l'influence des tendances humanistes. Jean de Rabštejn et Bohuslav Hasištejnský de Lobkovice, sont les éminents représentants de la latinité humaniste qui influence considérablement le développement de la littérature tchèque au XVIe siècle. Ce développement est violemment interrompu en 1620 avec la défaite de la révolte socialo-politique tchèque contre les Habsbourgs qui résulte d'une émigration massive et forcée de la noblesse, de la bourgeoisie et de l'intelligentsia - les créateurs et consommateurs de la littérature latine et tchèque. En émigration Jean Amos Komenský écrit ses grandes œuvres pédagogiques et philologiques, en essayant d'arriver par la didactique moderne et les tentatives pansophiques à la panharmonie. En même temps dans le pays, sous le contrôle sévère des jésuites on produit surtout de la propagande religieuse unilatérale, en tchèque, destinée au peuple, alors que le père Bohuslav Balbin écrit en latin ses œuvres historiographiques et en défense du pays et de la langue tchèque contre l'obscurantisme culturel. La création en latin apparaît pour la dernière fois en Bohême au commencement de la Renaissance à la fin du XVIIIe et au début du XIXe siècle, où la langue tchèque, corrompue et négligée, n'est pas encore propre à la littérature scientifique.